

УДК 94(4+438+477.8) “1944”

**ЕПІЛОГ АКЦІЇ “БУЖА” НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ТА ДОЛЯ АРМІЇ КРАЙОВОЇ У ЛЬВОВІ В 1944 році
У СВІТЛІ НОВИХ ДОКУМЕНТІВ**

Валерій ЯРОВИЙ, Ігор ІЛЬЮШИН

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64, Київ, 01017
Кафедра історії слов'ян

Політичною метою акції “Бужа” було намагання польського емігрантського уряду зберегти східні кордони довоєнної Польщі. На завершальному етапі війни цей уряд намагався власними силами встановити повний контроль на західно-українських землях. Влітку 1944 р. відбулися двосторонні польсько-радянські переговори на рівні військового командування. У включенні підрозділів Армії Крайової до складу польської армії, сформованої на території СРСР, полякам було відмовлено. Ці загони підлягали роззброєнню і розформуванню. Керівництво польського військового і цивільного підпілля було заарештоване.

Ключові слова: Польща, Україна, Друга світова війна, Армія Крайова, польське військо, українсько-польські відносини.

Протягом Другої світової війни на західноукраїнських землях діяло польське підпілля, котре мало своїм завданням за будь-яких обставин утримати ці землі у кордонах післявоєнної Польщі. Цій меті підпорядковувались і розроблені у 1943–1944 рр. Головним Командуванням Армії Крайової (ГК АК) плани проведення так званої акції “Бужа”. Упродовж радянсько-німецької війни плани неодноразово змінювалися. Польський емігрантський уряд і Верховне Командування Польськими Збройними Силами (ПЗС) на Заході, штаб-квартири яких розташовувались у Лондоні, не могли остаточно визначитися у своїх діях навіть тоді, коли стало цілком очевидним, що визволення всіх довоєнних територій Другої Речіпосполитої буде відбуватися зі сходу силами Червоної Армії. Правда, ГК АК у Варшаві визнало за необхідне взяти участь у спільних з радянськими військами бойових діях проти німців. Таким чином польські керівники намагалися продемонструвати, що поляки – навіть за відсутності дипломатичних відносин – є союзниками Радянського Союзу по антинімецькій коаліції, що польське військо, взаємодіючи з Червоною Армією, також бере участь у визволенні своїх довоєнних територій, а отже, існує тут політичне представництво емігрантського уряду (Делегатура) – повноважний господар цих земель. Кінцевою політичною метою плану акції “Бужа” було визнання Москвою “лондонського” уряду як офіційного представника Польщі на міжнародній арені без будь-яких поступок з боку останньої у питанні її східних кордонів¹.

¹ Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.3. Londyn, 1976. S.210–213.

Однак польське командування не знало, як поставиться Москва до загонів АК на західноукраїнських територіях, які вона вважала своїми. Перший досвід взаємодії аківських збройних формувань з Червоною Армією у боях проти німців на Волині у березні–червні 1944 р. переконав ГК АК, що такого роду військова співпраця могла виявитися недостатнім аргументом на післявоєнних переговорах з радянською стороною при доведенні належності західноукраїнських земель Польщі. Тому в інструкції Головнокомандуючого ПЗС генерала К.Соснковського від 7 липня 1944 р., переданій по радіозв’язку Головному Коменданту АК генералу Т.Бур-Коморовському, йшлося про необхідність власними силами до підходу радянських військ визволити м. Львів та інші території, якщо для цього буде існувати хоча б якийсь шанс. На думку генерала, взяття Львова мало продемонструвати військовий потенціал поляків і дати їм більше козирів при врегулюванні проблеми спірних територій². ГК АК, у свою чергу, також вважало, що за умови проведення самостійної боротьби проти німців і визволення окремих польських довоєнних земель власними силами поляки краще б виглядали в очах Москви, союзників і міжнародної громадськості. Усі вони і передусім радянське керівництво не могли не рахуватися з активною участю поляків у боротьбі проти німців і їхніми втратами³.

Рівно через тиждень після появи інструкції генерала К.Соснковського радянські війська в рамках львівсько-сандомирської операції розпочали наступ у львівському напрямку. 22–27 липня точились бої за м. Львів, в яких спільно з радянськими військами в рамках акції “Бужа” у місті та поза містом брали участь і загони АК. Утім, останні не лише захопили Львів власними силами до підходу Червоної Армії, як того вимагала інструкція, хоча і мали для цього слушну нагоду, а й своїми діями, на думку радянського командування, продемонстрували слабкість і малозначущість⁴. Проте в даному випадку нас не цікавить питання об’єктивної оцінки ролі загонів АК у боях за Львів, як і самі ці бої, оскільки, без сумніву, навіть за умови прихильної оцінки з боку радянського командування бойових можливостей загонів АК та їхнього значення в боях проти німців подальша доля “пролондонських” військових угруповань істотно від цього не змінилася б.

Уже в перший день боїв у Львові командування АК так званого Львівського регіону №3, до якого входили Львівський, Тернопільський та Станіславівський військові округи, встановили контакти з радянськими офіцерами. На час переговорів з радянською стороною комендант регіону полковник В.Філіпковський отримав право представлятися бригадним генералом. 25 липня він і виконувач обов’язків начальника штабу майор Г.Похоський були запрошені до штабу Першого Українського фронту, представники якого щойно прибули у Львів. Про зміст радянсько-польських переговорів, що тривали протягом кількох днів, поки йшли бої у місті, до недавнього часу було відомо лише зі звітів та спогадів польської сторони. Польським дослідникам цієї проблематики не були відомі справжні прізвища, посади, повноваження представників радянського командування, з якими довелось в липневі дні 1944 р. зустрічатися полковникові Філіпковському. В розпорядженні українських істориків є документ від 29 липня 1944 р. за підписом М.Хрущова і Д.Мануїльського, адресований зі Львова

² Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.3. S.504–506.

³ Ibid. S.548–549.

⁴ Про хід акції “Бужа” на території Львівського регіону №3 АК див., наприклад: Operacja zbrojna Armii Krajowej “Burza” na ziemiach kresów południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej w 1944 r. Materiały ogólnopolskiego sympozjum. Kraków, 1994.

Сталіну, який висвітлює зміст цих зустрічей і – що найголовне – позиції обох сторін з обговорюваних проблем⁵.

Переговори з командуванням АК для з'ясування ставлення її офіцерів і особисто Філіпковського до Червоної Армії і польської армії генерала З.Берлінга, сформованої на території СРСР, були доручені начальникові Політуправління Першого Українського фронту С.Шатілову. Представляючись начальником львівського гарнізону генералом Івановим, Шатілов неодноразово зустрічався з Філіпковським. За версією згаданого документа, вже під час першої зустрічі генерал Філіпковський поставив питання про те, щоб йому дозволили з усіма загонами організовано і зі зброєю влитися в армію Берлінга. Зазначимо, що така пропозиція командуючого львівськими загонами АК означала порушення присяги, яку давали усі аківці на вірність польському емігрантському урядові. Але Шатілов не погодився на це. Він заявив, що спочатку поляки повинні здати усю зброю військовому коменданту міста, і лише після цього на підставі мобілізації військовозобов'язані колишні аківці можуть влитися до польської армії в СРСР. У відповідь генерал Філіпковський попросив передати його клопотання командуючому Першим Українським фронтом маршалу І.Конєву. При цьому Філіпковський розповідав про випадок, коли загоны АК, зустрівшись з військами генерала армії І.Черняховського, отримали від останнього дозвіл організовано вступити зі своєю зброєю в армію Берлінга. В документі не повідомляється, де відбувалися зустрічі між Філіпковським і Шатіловим. Його автори тільки підкреслюють, що не вважали за можливе запрошувати поляків до штабу фронту.

Утім, наступна зустріч між Філіпковським, його ад'ютантом і майором Похоським, з одного боку, та Шатіловим, Хрущовим і Мануїльським – з другого, відбувалася вже десь у будинку, котрий займало радянське командування. При зустрічі Хрущов, не називаючи свого прізвища, представився членом Військової Ради фронту, а Мануїльський – полковником Міхальським. Генерал Філіпковський подякував радянському командуванню за переданий через “генерала Іванова” дозвіл вступити польським загонам в армію Берлінга і додав, що вже прийняв до виконання наказ про їх негайне роззброєння. При цьому Філіпковський висловлював надію, що в армії Берлінга його бійці будуть озброєні краще, ніж зараз. Він прохав надати йому право скоординувати в армію Берлінга решту місцевого польського населення. В цьому праві командуючому АК було відмовлено. Радянські учасники зустрічі заявили, що це порушує загальновійськовий порядок мобілізації у звільнених від німців областях, тому порядок вступу в армію Берлінга генерал мав узгодити з представником цієї армії. 29 липня до Львова приїздив заступник командуючого Першої Польської Армії В.Грош, котрий і мусив здійснити всю процедуру передання загонів Філіпковського до її складу.

У подальшій розмові генерал Філіпковський наполягав на проголошенні від свого імені звернення до солдатів з подякою їм за “героїчну боротьбу проти німецьких загарбників, що мала стати легендою для прийдешніх поколінь”. Оскільки присутні при розмові радянські представники вважали, що польські загоны “ніякої боротьби проти німців не вели, а виступили проти них тільки після того, як в м. Львів увійшли радянські танкові частини”, Філіпковському було заявлено про недоцільність видання такого звернення. Від себе додамо, що текст звернення до солдатів коменданта

⁵ Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф.1. Оп.23. Спр.703. Арк.23–29.

Збройних Сил Крайових Південно-Східного регіону зберігся і, за свідченнями очевидців, його можна було побачити розклеваним на вулицях Львова. В ньому таки висловлювалася подяка загонам АК, “котрі билися з тилловими частинами ворога, послаблюючи таким чином німецький опір”⁶. Якщо це так, то залишається нез’ясованим, чому радянське командування усе ж дало дозвіл на видання звернення і які місця у його тексті зазнали цензури.

Загалом питання про ступінь активності польських загонів у боротьбі проти німців стало одним із найбільш дискусійних під час переговорів. Радянська сторона звинувачувала Філіпковського у пасивності його частин до моменту підходу Червоної Армії. Генерал пояснював це поганою озброєністю АК, а також тим, що за кожного вбитого німецького солдата окупанти вбивали десятки, а іноді сотні поляків, тому командування вважало передчасний виступ недоцільним. Радянські військові не погоджувалися з цим і наводили приклади, коли, “незважаючи на жорстокі репресії, десятки тисяч партизанів України і Білорусії зі зброєю в руках билися проти німецьких загарбників”.

Другим дискусійним моментом, порушеним польською стороною, було питання про приналежність Львова. Майор Похоський поцікавився, як вирішується ця проблема, оскільки вважав Львів польським містом. Хрущов та інші радянські учасники зустрічі рішуче заперечували проти такої постановки питання, вказуючи на те, що, за статистичними даними, всі області Західної України населені переважно українцями.

Автори документа свідчать, що місцеві польські жителі, з котрими їм доводилося зустрічатися, були в основному позитивно налаштовані до радянських військ. На їхню думку, враховуючи саме ці настрої населення, Філіпковський вирішив зі своїми загонами вступити до польської армії в СРСР. Радянські керівники припускали, що таку директиву командуючий АК отримав від польського емігрантського уряду. Вони повідомляли, що під час розмови з працівником Першого Українського фронту полковником Глінкою стенографістка штабу генерала Філіпковського заявила, що 27 липня останній отримав радіограму з Варшави, в якій польським загонам пропонувалося організувати вступити до армії Берлінга. На цій підставі Хрущов і Мануїльський робили припущення, що польське командування намагалося включити свої організації в армію Берлінга лише для того, щоб зберегти їх організаційно, як вони склалися у підпіллі, щоб згодом використати їх проти щойно утвореного у Москві тимчасового органу влади нової Польщі, Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ)⁷.

На наш погляд, подібне припущення має сенс, оскільки факт видання генералом Бур-Коморовським відповідного наказу для львівських загонів АК про їх організований вступ до армії генерала Берлінга підтверджується. У депеші від 31 липня командуючого АК до Лондона зазначалося: “...У Львів я надіслав наказ, щоб за умови примусового призову Радами поляки скористалися з права вступати до армії Берлінга. Тим наказом я підтвердив розпорядження коменданта Львівського регіону, видане ним... (в документі дату не вказано. – *Авт.*) і яке збігається з ухвалою політичного представника та Крайового Делегата у Львові. Аналогічний наказ видаю для інших округів на схід від т.зв. лінії Керзона”⁸. Можна вважати, що через принципову розбіжність у розумінні питання про порядок вступу аківських відділів до армії Берлінга між польськими та радянськими представниками і виникли пізніше ускладнення, що в результаті призвели до арешту генерала Філіпковського та його підлеглих.

⁶ *Węgierski J.* W lwowskiej Armii Krajowej. Warszawa, 1989. S.239–240.

⁷ ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 23. Спр.703. Арк.29.

⁸ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945.* Т.3. S.593–594.

Для остаточного вирішення цього питання командуючому АК і офіцерам його штабу було запропоновано вилетіти до Житомира на зустріч з керівником відомства національної оборони ПКНВ генералом М.Роля-Жимерським. Щоб обміркувати радянську пропозицію, 27 липня увечері у будинку по вулиці Кохановського, 25, у штаб-квартирі Львівської окружної делегатури полковник Філіпковський і делегат уряду А.Островський скликали нараду представників усіх політичних партій. Ранком наступного дня т.зв. Польська рада південно-східних земель Речі Посполитої схвалила рішення про виїзд командування АК до Житомира.

Цього ж дня, 28 липня, полковник Філіпковський видав наказ про роззброєння польських загонів. Залишається невідомим, чи торкнулася змісту і цього документа радянська цензура. 30 липня, за день до відльоту, Філіпковський (псевдо “Янка”) надіслав до ГК АК свою останню депешу, в котрій зазначав: “Мав розмову з представником Польської армії. Виїжджаю на зустріч з Жимерським. Моя позиція наступна: визнаю Польську армію, що б’ється з німцями, однак умовою моєї і моїх офіцерів співпраці є порозуміння Комітету (ПКНВ. – Авт.) з Миколайчиком (прем’єром польського емігрантського уряду. – Авт.). Моя позиція схвалена Польською радою і делегатом уряду. Мої загони вже роззброєні і організація розформована”⁹.

На жаль, через відсутність відповідних документів ми поки що не знаємо змісту переговорів у Житомирі. Відомо лише, що всі прибулі на зустріч з Жимерським польські офіцери, в тому числі полковник Філіпковський, його заступник полковник Ф.Студзинський (“Скава”), начальник штабу майор Похоський (“Валері”), командуючий Львівським округом підполковник С.Червінський (“Стефан”), на початку серпня 1944 р. були заарештовані¹⁰.

Тим часом у Львові, незважаючи на складення зброї і формальне розформування загонів АК, в штаб-квартирі командування регіоном, по вулиці Кохановського, 27, життя не припинялося. До штабу постійно приходили солдати АК із запитанням, на що можна чекати і сподіватися найближчим часом. 31 липня протягом дня радянською військовою контррозвідкою “Смерш” були заарештовані начальник розвідки Львівського округу підпоручник М.Бородей (“Лис”), начальник контррозвідки регіону підпоручник Є.Полячек (“Двера”) та кілька їхніх співробітників. В штабі про це не довідалися. Цього ж дня увечері на запрошення радянських військових в будинку польського командування зібралися місцеві керівники АК – штабісти, командири окремих дільниць міста, партизанських загонів тощо. Загалом було присутніх було 25–30 офіцерів. Всім їм запропонували для проведення переговорів переїхати у інше місце, де їх підступно роззброїли й заарештували. У приватному помешканні заарештували також окружного делегата уряду А.Островського (“Томаш Недзеля”). Протягом найближчого часу взято під варту десятки інших представників польського військового та цивільного підпілля¹¹.

Таким чином, проведена Армією Крайовою на західноукраїнських землях акція “Бужа”, незважаючи на величезні організаційні зусилля її командування та понесені під час німецької окупації людські втрати, не дала полякам очікуваних політичних результатів. Все вказувало на те, що Волинь і Східна Галичина можуть виявитися для них назавжди втраченою територією. Утім, війна тривала. Попереду ще було Варшавське повстання, наступ західних союзників Польщі у Європі, тому надію на повернення “східних кресів” поляки не втрачали.

⁹ I Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.3. S.591–592.

¹⁰ Polaczek J. Epilog “Burzy” we Lwowie // Tygodnik Powszechny. 1988. №41. S.4–5.

¹¹ Ibid.

**THE EPILOGUE OF THE ACTION “BURZA” IN WESTERN UKRAINE
AND THE FATE OF COUNTRY’S ARMY (ARMIYA KRAYOVA) IN LVIV
IN 1944 ACCORDING TO NEW DOCUMENTARY EVIDENCE**

Valeriy YAROVYI, Ihor ILIUSHYN

Taras Shevchenko National University in Kyjiv
64, Volodymyrska Str., Kyjiv, 01017
The Chair of Slavonic History

The political aim of Action “Burza” (Storm) was to preserve the Eastern borders of Poland which existed before the 2nd World War. In the end of the War Polish government tried to control Western Ukraine, using its own forces. Soviet-Polish military negotiations took place in the summer of 1944. Soviets rejected the suggestion of Polish side to unite Country’s Army (Armiya Krayova) and Polish army formed in the territory of Soviet Union. The troops of AK had to be disarmed and dismissed. The command of Polish military underground was arrested.

Key words: Poland, Ukraine, the 2nd World War, Country’s Army (Armiya Krayova), Polish army, Ukrainian-Polish relationship.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2001

Прийнята до друку 18.06.2001